

МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. М.І. ПИРОГОВА

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Проректор з наукової роботи

проф. О.В. Власенко

« 31 » 05 2019 р.

Фізіологія

(назва навчальної дисципліни)

РОБОЧА ПРОГРАМА
навчальної дисципліни
з підготовки доктора філософії
на третьому (освітньо-науковому) рівні вищої освіти

галузі знань _____ 22 Охорона здоров'я _____
спеціальності _____ 222 Медицина _____

мова навчання українська, російська, англійська

2019 рік
Вінниця

РОЗРОБЛЕНО ТА ВНЕСЕНО: Вінницький національний медичний університет ім. М.І. Пирогова, відділ аспірантури, докторантури

РОЗРОБНИКИ ПРОГРАМИ: Зав. кафедри нормальної фізіології, д. мед.н., проф. Йолтухівський М.В.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Обговорено на засіданні кафедри нормальної фізіології Вінницького національного медичного університету ім. М.І. Пирогова та рекомендовано до затвердження на центральній методичній раді / науковій комісії

“__9__” __квітень__ 20__19__ року, протокол №_13

Схвалено на центральній методичній раді / науковій комісії та рекомендовано до затвердження вченою радою “__20__” __05__ 2019__ року, протокол №_15__

Затверджено вченою радою Вінницького національного медичного університету ім. М.І. Пирогова

«__30__» __05__ 2019__ року, протокол № __10__

Вчений секретар (Серебреннікова О.А.)

ВСТУП

Програма вивчення навчальної дисципліни “Фізіологія” складена відповідно до освітньо-наукової програми Вінницького національного медичного університету ім. М.І.Пирогова

_____ на третьому (освітньо-науковому) рівні
(назва рівня вищої освіти)
галузі знань _____ 22 Охорона здоров'я
(шифр і назва галузі знань)
спеціальності _____ 222 Медицина
(код і найменування спеціальності)
спеціалізації _____ «Фізіологія»
(код і найменування спеціалізації)

Опис навчальної дисципліни (анотація)

Фізіологія - це наука, що вивчає закономірності функцій та процесів у цілісному організмі та його частинах (системах, органах, тканинах, клітинах), механізми й закономірності життєдіяльності організму на різних етапах онто- і філогенезу у взаємодії з навколишнім середовищем у динаміці життєвих процесів. Фізіологія займає одне з провідних місць в системі науково-теоретичної підготовки лікаря. Лікар повинен розуміти та інтерпретувати механізми і закономірності функціонування цілісного організму, його органів і систем в різних умовах його перебування, аналізувати стан регуляторних процесів в залежності від рівня навантаження, робити висновки щодо причин і механізмів функціональних та метаболічних відхилень у функціонуванні органів та систем організму при змінах умов зовнішнього середовища.

Статус навчальної дисципліни: вибіркова

Предметом вивчення навчальної дисципліни є закономірності функціонування та перебіг фізіологічних процесів у цілісному організмі та його частинах (системах, органах, тканинах, клітинах), виявлення механізмів й закономірностей життєдіяльності організму на різних етапах онто- і філогенезу у взаємодії з навколишнім середовищем у динаміці життєвих процесів.

Міждисциплінарні зв'язки: гістологія, нормальна анатомія, біохімія, фармакологія, внутрішні хвороби, хірургія, нервові хвороби, психіатрія, очні хвороби, ЛОР-хвороби, акушерство та гінекологія.

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

1.1. Метою викладання навчальної дисципліни «Фізіологія» є формування цілісного уявлення про закономірності функцій та процесів у цілісному організмі та його частинах (системах, органах, тканинах, клітинах) в залежності від умов його перебування, стан регуляторних процесів в залежності від рівня навантаження, аналіз причин і механізмів функціональних та метаболічних відхилень у функціонуванні органів та систем організму при змінах умов зовнішнього середовища.

1.2. Основними завданнями вивчення дисципліни «Фізіологія» є:

- сформувати систему знань, професійних умінь та практичних навичок, що складають основу майбутньої професійної діяльності;
- навчити студентів умінню застосовувати природничо-наукові знання біля ліжка хворого: оцінювати функціонування різних органів та систем організму, інтерпретувати стан регуляторних процесів в залежності від рівня фізичного навантаження, аналізувати причини і механізми функціональних та метаболічних відхилень у функціонуванні органів та систем організму при змінах умов зовнішнього середовища;

- надати природничо-наукове обґрунтування принципів індивідуального підходу до хворого, основних положень лікарської етики і медичної деонтології, психопрофілактики та психотерапії.

Результати навчання

Програмні результати навчання (РН):

- РН1 Демонструвати безперервний розвиток власного інтелектуального та загальнокультурного рівню, самореалізації
- РН4 Формулювати наукові гіпотези, мету і завдання наукового дослідження
- РН5 Розробляти дизайн та план наукового дослідження
- РН6 Виконувати оригінальне наукове дослідження
- РН7 Пояснювати принципи, специфічність та чутливість методів дослідження, інформативність обраних показників
- РН8 Володіти, вдосконалювати та впроваджувати нові методи дослідження за обраним напрямом наукового проекту та освітньої діяльності
- РН10 Впроваджувати результати наукових досліджень у освітній процес, медичну практику та суспільство
- РН11 Презентувати результати наукових досліджень у формі презентації, постерних доповідей, публікацій
- РН12 Розвивати комунікації в професійному середовищі й громадській сфері
- РН13 Організовувати освітній процес
- РН16 Дотримуватися етичних принципів при роботі з пацієнтами, лабораторними тваринами
- РН17 Дотримуватися академічної доброчесності, нести відповідальність за достовірність отриманих наукових результатів

Очікувані результати навчання з дисципліни: Фізіологія

1. Здобувач вищої освіти повинен знати перебіг основних фізіологічних процесів в організмі, мати чітке уявлення про механізми регуляції функцій в різних умовах перебування організму.
2. Знати вікові особливості функцій організму та специфіку їх регуляції.
3. Володіти інформацією про методи вивчення фізіологічних процесів й особливостей їх регуляції під час трудової діяльності з метою фізіологічного обґрунтування шляхів і засобів організації праці, що сприяють тривалому підтриманню працездатності на високому рівні, збереженню творчого довголіття й здоров'я.
4. Знати методи дослідження взаємодії живих організмів із навколишнім середовищем, механізми стабілізації та адаптації функцій до дії різноманітних факторів довкілля, зокрема екстремальних, з метою розробки методів і засобів захисту від несприятливих впливів.
5. Інтерпретувати механізми й закономірності функціонування систем організму за результатами загальноклінічних, біохімічних, апаратурних методів досліджень.
6. Оцінювати загальнобіологічні закономірності і механізми появи, розвитку і становлення фізіологічних функцій у людини і тварин в онто- і філогенезі на всіх рівнях організації.

2. Програма навчальної дисципліни

Дисципліна	Загальна кількість годин	Кредити ЕКТС	Практичні заняття	Медична та педагогічна практика	Самостійна робота
Фізіологія	300	10	90	120	90

Модуль 1. Фізіологія збудливих тканин, сенсорних систем, ендокринної регуляції функцій та вищої нервової діяльності

Тема 1. Предмет і задачі фізіології. Методи фізіологічних досліджень. Функції клітинної мембрани. Механізми транспортування речовин через мембрану.

Гомеостаз і гомеокінез. Функції клітинної мембрани. Механізми транспортування речовин через мембрану. Пасивний транспорт речовин через іонні канали, їх проникність, селективність, ворота каналів як механізми регулювання їх проникності. Види пасивного транспорту, чинники, які їх обумовлюють.

Транспорт іонів через мембрани. Іонні канали мембран, їх види, функції. Іонні насоси мембран, їх функції. Іонні градієнти клітини – іонна асиметрія. Рецептори мембран, їх функції.

Активний транспорт речовин, його види.

Первинний активний транспорт речовин, його енергетичне забезпечення.

Роль натрій-калієвих насосів у транспортуванні іонів натрію і калію, у регуляції внутрішньоклітинного об'єму води. Електрогенна природа натрій-калієвого насоса. Роль кальцієвих насосів у транспортуванні іонів кальцію через мембрани клітин, саркоплазматичної сітки, мітохондрій.

Вторинний активний транспорт і його зв'язок з первинним активним транспортуванням для створення концентраційного градієнту речовин з обох сторін мембрани клітини. Види вторинного активного транспорту речовин: а) котранспорт (симтранспорт); б) зустрічний транспорт (контртранспорт або антипорт).

Тема 2. Реєстрація потенціалу спокою і потенціалу дії нервових та м'язових волокон. Дослідження проведення збудження нервовими волокнами та через нервово-м'язовий синапс. Дослідження потенціалу дії цілісних нервів та м'язів.

Подразливість, збудливість як основа реакції тканини на подразнення. Збудження.

Мембранний потенціал спокою (ПС), механізми походження, методи реєстрації, параметри ПС. Фізіологічна роль ПС.

Потенціал дії (ПД), механізми походження, методи реєстрації, фази ПД, параметри ПД. Фізіологічна роль ПД.

Зміни збудливості клітини під час розвитку ПД. Періоди абсолютної та відносної рефрактерності, механізми їх походження, фізіологічне значення.

Зміни мембранного потенціалу при дії електричного струму як подразника. Локальна відповідь. Рівень критичної деполяризації. Поріг деполяризації як міра збудливості.

Дія постійного струму на збудливі тканини, використання його у клінічній практиці.

Фізіологічні властивості нервових волокон. Механізми проведення нервового імпульсу мієліновими та безмієліновими нервовими волокнами. Закономірності проведення збудження. Швидкість проведення збудження, фактори, від яких вона залежить. Характеристика нервових волокон типу А, В, С.

Нервово-м'язовий синапс, його будова, функції. Механізми хімічної передачі збудження через нервово-м'язовий синапс. Потенціал кінцевої пластинки (ПКП). Фізіологічні механізми блокади нервово-м'язової передачі.

Тема 3. Дослідження механізмів скорочення скелетних м'язів.

Фізіологія м'язів. Механізми скорочення та розслаблення скелетних м'язів. Механізми поєднання збудження та скорочення у м'язових волокнах. Функції й властивості скелетних м'язів. Типи м'язових волокон. Типи скорочення м'язів залежно від частоти подразнення: одиночні, тетанічні. Типи скорочення м'язів залежно від зміни їх довжини і напруження: ізометричні, ізотонічні. Залежність між довжиною м'язового волокна та його напруженням. Залежність між швидкістю скорочення м'язів та їх навантаженням. Властивості м'язів в організмі. Рухові одиниці. Електроміографія. Сила й робота м'язів. Динамометрія. Енергетика м'язового скорочення.

Тема 4. Загальна характеристика біологічної регуляції. Дослідження рефлексорної дуги. Принципи координації рефлексів.

Рефлекс, рефлексорна дуга, функції її ланок, механізми кодування та передачі інформації ланками рефлексорної дуги. Роль рецепторів. Види рефлексів, їх фізіологічне значення. Нервові центри та їх фізіологічні властивості. Принципи

координації рефлексів.

Тема 5. Дослідження процесів збудження та гальмування в центральній нервовій системі. Дослідження ролі спинного мозку в регуляції рухових функцій організму. Функціональна спеціалізація стовбура мозку, мозочка, базальних ядер, лімбічної системи, кори головного мозку.

Збуджувальні синапси, їх нейромедіатори, циторецептори, розвиток збуджувального постсинаптичного потенціалу (ЗПСП), його параметри, фізіологічна роль.

Гальмівні синапси, їх нейромедіатори. Постсинаптичне гальмування, розвиток гальмівного постсинаптичного потенціалу (ГПСП). Пресинаптичне гальмування, механізми розвитку. Центральне гальмування (І.М.Сеченов).

Процеси сумації в центральних синапсах: просторова сумація, часова сумація.

Сумація збудження та гальмування нейронами ЦНС.

Рефлекси розтягування (міотатичні), їх рефлекторні дуги, функції гама-системи. Активація альфа- і гама-мотонейронів супраспінальними руховими центрами. Роль рефлексів розтягування в регуляції тону (тонічні міотатичні рефлекси) та довжини м'язів (фазні міотатичні рефлекси). Клінічне значення дослідження міотатичних рефлексів. Сухожильні рецептори Гольджі, їх функції, рефлекси з сухожильних рецепторів, їх рефлекторні дуги, фізіологічне значення. Згинальні та розгинальні шкірно-м'язові рефлекси. Функціональні можливості ізольованого спинного мозку. Поперечний переріз спинного мозку і спінальний шок.

Функції довгастого мозку та моста, життєво важливі центри стовбура мозку. Середній мозок та його участь у формуванні м'язового тону. Ретикулярна формація стовбура мозку. Роль мозочка у контролі тону м'язів, рівноваги, координації та програмування рухів. Базальні ядра, їх функціональна спеціалізація. Кора головного мозку: сенсорні, моторні, асоціативні ділянки. Електричні прояви активності кори головного мозку. Лімбічна система, роль лімбічної системи у формуванні емоцій та пам'яті.

Будова і функціонування автономної нервової системи. Ентеральна нервова система.

Тема 6. Дослідження ролі гормонів у регуляції фізичного, психічного, статевих розвитку

Аденогіпофіз, його гормони, їх впливи. Роль соматотропіну (СТГ) та соматомедінів (інсуліноподібний фактор росту I: ІФР-I, інсуліноподібний фактор росту II: ІФР-II) у забезпеченні процесів росту та розвитку. Контур регуляції синтезу й секреції соматотропіну, циркадні ритми. Метаболічні впливи соматотропіну.

Щитоподібна залоза, її гормони (йодтироніни). Механізми дії йодтиронінів на клітинні мішені, психічні функції, процеси росту та розвитку, метаболічні процеси, стан вісцеральних систем тощо. Контур регуляції синтезу й секреції тироксину (T_4) та трийодтироніну (T_3).

Роль інших гормонів, що впливають на процеси росту (інсулін, стероїдні гормони гонад, кортизол).

Тема 7. Дослідження ролі гормонів у регуляції гомеостазу та адаптації організму до дії стресових факторів

Види адаптації організму. Поняття про стрес і стресові фактори. Загальний адаптаційний синдром (Г.Сельє). Роль симпатико-адреналової системи в адаптації.

Роль гормонів кори наднирникових залоз (глюкортикоїдів, мінералокортикоїдів), гіпоталамуса, гіпофіза, тиреоїдних гормонів (тироксину, трийодтироніну), ваго-інсулярної системи у забезпеченні неспецифічної адаптації організму до стресових факторів.

Тема 8. Дослідження соматосенсорної системи.

Структурно-функціональна організація сенсорної системи. Рецептори: класифікація, основні властивості, механізми збудження, функціональна лабільність. Регуляція функцій рецепторів. Поняття про рецептивне поле і рефлексогенні зони. Методи дослідження збудливості рецепторів.

Провідниковий відділ сенсорної системи. Провідні шляхи: специфічні та неспецифічні канали передачі інформації. Участь структур спинного мозку, стовбура мозку,

таламуса у проведенні та переробці аферентних збуджень. Таламус як колектор аферентних шляхів. Функціональна характеристика специфічних (релейних, асоціативних) і неспецифічних ядер таламуса.   Кірковий відділ сенсорної системи. Локалізація аферентних функцій в корі. Процеси вищого кіркового аналізу та синтезу аферентних збуджень.   Структурно-функціональна організація сомато-сенсорної системи (шкірної та пропріоцептивної чутливостей).   Фізіологічні основи болю. Ноцицепція, фізіологічна характеристика та класифікація ноцицепторів (Ч.Шеррінгтон). Ноцицептивна або больова система, її структурно-функціональна організація, провідні шляхи та рівні обробки інформації. Фізіологічне значення болю. Антиноцицептивна або протибольова система, її структурно-функціональна організація, опіатні та неопіатні механізми, фізіологічна роль. Фізіологічні основи знеболювання.
Тема 9. Дослідження зорової сенсорної системи   Фотохімічні процеси в рецепторах (паличках і колбочках) при дії світла, рецепторний потенціал. Поле зору. Рефракція та акомодация. Провідниковий і кірковий відділи зорової сенсорної системи. Аналіз інформації на різних рівнях. Формування зорового образу. Сучасні уявлення про сприйняття кольору. Основні форми порушення сприйняття кольору. Основні зорові функції та фізіологічні основи методів їх дослідження.
Тема 10. Дослідження слухової та вестибулярної сенсорних систем   Структурно-функціональна організація слухової сенсорної системи, головні та допоміжні структури. Звукопровідні, сприймаючі та аналізуючі структури. Провідниковий і кірковий відділи слухової сенсорної системи. Центральні механізми аналізу звукової інформації. Теорія сприйняття звуків. Бінауральний слух.   Структурно-функціональна організація вестибулярної сенсорної системи. Рецепторний, провідниковий і кірковий відділи, центральний аналіз інформації на різних рівнях. Сприйняття положення голови у просторі та напрямку руху.
Тема 11. Дослідження типів ВНД. Фізіологічні основи трудової діяльності та спорту.   Типи вищої нервової діяльності, їх класифікація, фізіологічні основи, методи дослідження. Перша і друга сигнальні системи. Фізіологічні основи формування мови. Функції мови. Сучасні механізми формування мови. Функціональна асиметрія кори великих півкуль головного мозку, концепція домінантної півкулі, функції недомінантної півкулі, взаємодія півкуль. Мислення, свідомість і самосвідомість. Навчання та пам'ять, її види, нейрофізіологічні механізми, роль гіпокампа та медіальної скроневої частки.   Фізіологічні характеристики фізичної та розумової праці. Вплив рухової активності на функціональний стан людини. Вегетативне забезпечення рухової активності. Фізіологічне значення тренуваності.
Модуль 2. Фізіологія вісцеральних систем
Тема 1. Система крові. Дослідження фізико-хімічних властивостей крові.   Плазма, її склад, роль білків плазми. Осмотичний і онкотичний тиски. Регуляція сталості осмотичного тиску. Кислотно-основний стан крові, роль буферних систем у регуляції його сталості.   Дослідження групової належності крові.   Групи крові: системи АВ0, СDE, інші. Методи визначення груп крові. Фізіологічні основи переливання крові. Кровозамінники.

Тема 2. Дослідження зсідання крові.

Гемостаз, його види. Судинно-тромбоцитарний гемостаз, його роль. Коагуляційний гемостаз, його фази, механізми, значення. Сучасні уявлення про основні фактори, які приймають участь у коагуляційному гемостазі – коагулянти. Антикоагулянти, їх види, механізми дії, значення. Плазміни та фібриноліз, його механізми, значення. Роль судинної стінки у регуляції гемостазу та фібринолізу. Регуляція зсідання крові. Фізіологічні основи методів дослідження стану гемостазу. Вікові зміни системи гемостазу. Механізми підтримання рідкого стану крові.

Тема 3. Дослідження динаміки збудження серця. Реєстрація та аналіз електрокардіограми.

Фізіологічні властивості міокарда та їх особливості. Автоматизм серця. Потенціал дії атипичних кардіоміоцитів водія ритму серця – сино-атріального вузла. Провідна система, її функціональні особливості, швидкість проведення збудження структурами серця. Потенціал дії типових кардіоміоцитів. Періоди рефрактерності. Механізми скорочення та розслаблення кардіоміоцитів.

Динаміка збудження в серці. Фізіологічні основи електрокардіографії. Нормальна ЕКГ.

Тема 4. Роль судин у кровообігу. Дослідження артеріального тиску в людини.

Системний кровообіг. Основні закони гемодинаміки. Механізм формування судинного тону. Загальний периферичний опір судин. Фактори, що забезпечують рух крові судинами високого і низького тиску.

Кров'яний тиск: артеріальний (сistolічний, діастолічний, пульсовий, середній), капілярний, венозний. Фактори, що визначають величину кров'яного тиску.

Артеріальний пульс, його основні параметри. Сфігмограма, її оцінка.

Венозний пульс. Поворот крові до серця. Депо крові, його відносність.

Тема 5. Дослідження регуляції діяльності серця.

Серцевий цикл, його фазова структура. Тиск крові в порожнинах серця та робота клапанного апарату під час серцевої діяльності. Сistolічний та хвилинний об'єми крові, серцевий індекс. Робота серця.

Регуляція серцевої діяльності: міогенна, нервова, гуморальна. Залежність сили скорочення серця від довжини кардіоміоцитів (закон серця Франка – Старлінга), частоти скорочення серця (драбина Боудіча) та опору вигнанню крові (феномен Анрепа). Механізми впливу парасимпатичних та симпатичних нервів на фізіологічні властивості серцевого м'язу. Механізми впливу іонного складу плазми крові на діяльність серця. Механізми впливу гормонів на діяльність серця: катехоламінів, тироксину та трийодтироніну, глюкагону, інших.

Тонус судин і його регуляція, нервові та гуморальні механізми. Особливості механізмів регуляції судин мікроциркуляторного русла. Регуляція місцевого руху крові. Роль речовин, які виділяє ендотелій, в регуляції тону судин.

Серцево-судинний центр, його будова, аферентні та еферентні зв'язки. Поняття про єдиний гемодинамічний центр. Основні рефлексогенні зони, барорецептори і хеморецептори каротидного синусу та дуги аорти, їх роль. Рефлекси з рецепторів передсердь і великих вен. Пресорні та депресорні рефлекси.

Нервові та гуморальні механізми регуляції кров'яного тиску.

Тема 6. Система дихання. Дослідження зовнішнього дихання.

Основні етапи процесу дихання. Зовнішнє дихання. Дихальний цикл. Фізіологічна характеристика дихальних шляхів, їх функції. Значення миготливого епітелію. Біомеханіка вдиху і видиху. Тиск у плевральній порожнині, його зміни при диханні. Еластичні властивості легень і стінок грудної клітки. Поверхневий натяг альвеол, його механізми. Сурфактанти, їх значення. Статичні та динамічні показники зовнішнього дихання.

Тема 7. Дослідження дифузії, транспорту газів кров'ю.

Склад повітря, що вдихається, видихається, альвеолярного. Відносна постійність

складу альвеолярного повітря. Напруження газів, розчинених у крові. Парціальний тиск газів (P_{CO_2} , P_{O_2}) в альвеолярному повітрі. Механізми обміну газів між повітрям, що вдихається, та альвеолярною газовою сумішшю, між альвеолами і кров'ю у легених капілярах. Властивість легеневої мембрани. Дифузійна здатність легень. Відношення між легеним кровообігом та вентиляцією легень. Анатомічний і фізіологічний «мертвий простір».

Гемоглобін. Міоглобін. Крива дисоціації оксигемоглобіну, фактори, які впливають на утворення і дисоціацію оксигемоглобіну. Вміст кисню та вуглекислого газу в артеріальній і венозній крові. Киснева ємність крові. Утворення і дисоціація бікарбонатів і карбогемоглобіну. Значення карбоангідази. Газообмін між кров'ю і тканинами. Напруження кисню і вуглекислого газу в тканинній рідині і клітинах.

Тема 8. Дослідження регуляції дихання.

Структури ЦНС, що забезпечують дихальну періодику. Структури заднього мозку: дорзальна респіраторна група нейронів, її роль у генерації основного ритму дихання та регуляції вдиху; вентральна респіраторна група нейронів, її роль.

Роль пневмотаксичного центру в гальмуванні вдиху, регуляції об'єму і частоти дихання. Апнейстичний центр, його роль.

Вплив газового складу та рН артеріальної крові на частоту і глибину дихання. Центральні та периферичні хеморецептори, їх значення в забезпеченні газового гомеостазу. Зміни вентиляції легень при гіперкапнії, гіпоксії.

Рецептори розтягнення легень, їх значення у регуляції дихання. Рефлекс Геринга–Бреєра. Роль інших рецепторів у регуляції дихання: іритантних, J -рецепторів, пропріорецепторів.

Захисні дихальні рефлекси. Регуляція опору дихальних шляхів. Довільна регуляція дихання. Дихання при фізичній роботі, при підвищеному і зниженому барометричному тиску. Регуляція першого вдиху новонародженої дитини.

Вікові особливості дихання.

Тема 9. Система травлення. Дослідження травлення у порожнині рота. Роль смакової та нюхової сенсорних систем.

Роль смакової сенсорної системи. Рецепторний, провідниковий та кірковий відділи. Види смакових відчуттів, значення для травлення. Взаємодія з нюховою сенсорною системою, значення цього у визначенні характеру їжі.

Механічна та хімічна обробка їжі. Слиновиділення. Кількість, склад та властивості слини, її значення у травленні, механізми секреції (первинна, вторинна слина). Регуляція секреції слини.

Тема 10. Дослідження енергетичного обміну та терморегуляції.

Енергетичний баланс організму. Фізична калориметрія. Калорійна цінність різних харчових речовин (фізична та фізіологічна). Пряма й непряма калориметрія (дослідження енерговитрат за допомогою повного й неповного газового аналізу). Калоричний коефіцієнт одного літра кисню. Дихальний коефіцієнт. Основний обмін, величина, умови його дослідження.

Фізична і хімічна терморегуляція. Обмін речовин як джерело утворення тепла. Роль окремих органів у теплопродукції. Тепловіддача. Способи віддачі тепла з поверхні тіла (випромінювання, проведення, конвекція, випаровування). Фізіологічні механізми тепловіддачі (рух крові в судинах шкіри, потовиділення та інші).

Центр терморегуляції. Периферичні та центральні терморекцептори. Нервові й гуморальні механізми терморегуляції. Регуляція температури тіла при змінах температури зовнішнього середовища.

Тема 11. Дослідження участі нирок у підтриманні гомеостазу .

Кровообіг у нирці, його особливості. Основні процеси сечоутворення: фільтрація, реабсорбція, секреція. Механізми фільтрації, склад первинної сечі. Регуляція швидкості фільтрації. Реабсорбція в каналцях, її механізми. Поворотна – протипоточна – множинна система, її роль. Секреторні процеси у проксимальних та дистальних каналцях і збиральних трубочках. Кінцева сеча, її склад, кількість.

Коефіцієнт очищення (кліренс) та визначення швидкості фільтрації, реабсорбції, секреції, величини ниркового плазмообігу та кровообігу.
 Регуляція сечоутворення. Участь нирок у підтриманні азотистого балансу, параметрів гомеостазу. Регуляція сталості осмотичного тиску внутрішнього середовища, роль вазопресину. Механізми спраги.
 Регуляція сталості концентрації іонів натрію, калію, об'ємів води та циркулюючої крові в організмі за участю нирок: роль ренін – ангіотензин – альдостеронової системи, передсердного натрійуретичного гормону.
 Регуляція сталості концентрації іонів кальцію та фосфатів за участю нирок.
 Роль нирок у регуляції кислотно-основного стану внутрішнього середовища.

3. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів	Кількість годин									
	Денна форма					Заочна форма				
	у тому числі					у тому числі				
	Усього	Практичні	Самост. робота	Прак-тика	Медична	Усього	Практичні	Самост. робота	Прак-тика	Медична
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Модуль 1. Фізіологія збудливих тканин, сенсорних систем, ендокринної регуляції функцій та вищої нервової діяльності										
1. Введення в фізіологію. Транспорт речовин через мембрану.	8	4	2	2	-	8	4	2	2	-
2. Фізіологія збудливих структур та м'язів	15	6	3	2	4	15	6	3	2	4
3. Нервова регуляція функцій організму	30	10	10	4	6	30	10	10	4	6
4. Гуморальна регуляція та роль ендокринних залоз в регуляції вісцеральних функцій	32	8	10	8	6	32	8	10	8	6
5. Фізіологія сенсорних систем	35	13	10	6	6	35	13	10	6	6
6. Фізіологічні основи поведінки. Вища нервова діяльність	18	4	6	4	4	18	4	6	4	4
7. Фізіологічні основи трудової діяльності та спорту	12	-	4	4	4	12	-	4	4	4
Разом за модулем 1	150	45	45	30	30	150	45	45	30	30
Модуль 2: Фізіологія вісцеральних систем										
1. Система крові	34	8	12	6	8	34	8	12	6	8
2. Система кровообігу	38	12	12	6	8	38	12	12	6	8
3. Система дихання	31	12	8	6	5	31	12	8	6	5
4. Система травлення	21	4	6	6	5	21	4	6	6	5
5. Енергетичний обмін. Терморегуляція.	10	3	3	2	2	10	3	3	2	2
6. Система виділення	16	6	4	4	2	16	6	4	4	2
Разом за модулем 2	150	45	45	30	30	150	45	45	30	30
Усього годин за дисципліну	300	90	90	60	60	300	90	90	60	60

4. Теми практичних занять з дисципліни

№ з.п.	ТЕМА	Кількість годин
Модуль 1. Фізіологія збудливих тканин, сенсорних систем, ендокринної регуляції функцій та вищої нервової діяльності		
1.	Предмет і задачі фізіології. Методи фізіологічних досліджень. Функції клітинної мембрани. Механізми транспортування речовин через мембрану	4
2.	Дослідження проведення збудження нервовими волокнами та через нервово-м'язовий синапс. Дослідження потенціалу дії цілісних нервів та м'язів	4
3.	Дослідження механізмів скорочення скелетних м'язів	2
4.	Загальна характеристика біологічної регуляції. Дослідження рефлекторної дуги	2
5.	Дослідження процесів збудження та гальмування в центральній нервовій системі. Координація рефлекторної активності.	4
6.	Дослідження ролі спинного мозку в регуляції рухових функцій організму.	2
7.	Функціональна спеціалізація стовбура мозку, мозочка, базальних ядер, лімбічної системи, кори головного мозку.	4
8.	Дослідження ролі гормонів у регуляції фізичного, психічного, статевого розвитку	4
9.	Дослідження ролі гормонів у регуляції гомеостазу та адаптації організму до дії стресових факторів	4
10.	Дослідження соматосенсорної системи	4
11.	Дослідження зорової сенсорної системи	4
12.	Дослідження слухової та вестибулярної сенсорної системи	4
13.	Дослідження типів ВНД	4
	Підсумковий модульний контроль	1
	Усього	45
Модуль 2. Фізіологія вісцеральних систем		
1.	Система крові. Дослідження фізико-хімічних властивостей крові. Захисні функції крові. Дослідження групової належності крові.	4
2.	Дослідження зсідання крові	4
3.	Дослідження динаміки збудження серця. Реєстрація та аналіз електрокардіограми	4
4.	Роль судин у кровообігу. Дослідження артеріального тиску в людини	4
5.	Дослідження регуляції діяльності серця та рівня артеріального тиску	4
6.	Система дихання. Дослідження зовнішнього дихання	4
7.	Дослідження дифузії, транспорту газів кров'ю	4
8.	Дослідження регуляції дихання	4
9.	Система травлення. Дослідження травлення у порожнині рота, шлунку, дванадцятипалій кишці, тонкій та товстій кишці. Моторика ШКТ. Регуліція основних травних процесів	4
10.	Дослідження енергетичного обміну та терморегуляції	2
11.	Механізми формування первинної та вторинної сечі. Кліренси	2
12.	Дослідження участі нирок у підтриманні гомеостазу	2
	Підсумковий модульний контроль:	1
	Усього	45
	Усього годин за дисципліну	90

6. Самостійна робота

№ з. п.	ТЕМА	Кіль- кість годин	Вид контролю
Модуль 1. Фізіологія збудливих тканин, сенсорних систем, ендокринної регуляції функцій та вищої нервової діяльності			
1.	Самостійне опрацювання тем, які не входять до плану аудиторних занять:		
	Історія розвитку фізіології у XIX столітті. Внесок робіт І.М.Сеченова, І.П.Павлова, П.К.Анохіна, П.Г.Костюка в розвиток світової фізіології. Українська фізіологічна школа	2	Підсумко- вий модульний контроль
	Дія постійного струму на збудливі тканини, використання його у клінічній практиці	1	
	Роль лімбічної системи у формуванні системної діяльності організму.	2	
	Структурно-функціональна організація автономної нервової системи.	4	
	Роль структур ЦНС у регуляції рухових функцій та тону м'язів	4	
	Смакова та нюхова сенсорні системи	2	
	Фізіологічні основи трудової діяльності та спорту	2	
2.	Індивідуальна самостійна робота:		
	Аналіз літератури та обговорення за темою "Механізми скорочення гладких м'язів та їх регуляція"	2	Поточний контроль
	Аномалії рефракції та їх оптична корекція. Аномалії кольоросприйняття, діагностика аномалій кольоросприйняття	2	
	Дослідження вестибулярної сенсорної системи в клінічних умовах	2	
	Фізіологічні основи поведінки. Потреби та мотивації. Дослідження утворення та гальмування умовних рефлексів	4	
	Аналіз літератури та рекомендацій за темами: "Розлади мовлення", "Сон, його види, механізми, біологічна роль"	2	
3.	Підготовка до підсумкового модульного контролю	4	Підсумко- вий модульний контроль
	Усього	45	
Модуль 2. Фізіологія вісцеральних систем			
1	Опрацювання тем, які не входять до плану аудиторних занять:		
	Поняття про систему крові. Регуляція гемо-, лейко-, тромбоцитозу	2	Підсумко- вий модульний контроль
	Незвичайні групи крові та їх роль у розвитку посттрансфузійних ускладнень	2	
	Фізіологічні та патологічні зміни рН, їх корекція	2	
	Тести для оцінки стану гемокоагуляції.	2	
	Молекулярні механізми скорочення і розслаблення міокарду, їх особливості, клінічні аспекти	2	
	Роль нейромедiatorів та гормонів у регуляції серцевої діяльності. Блокатори адренорецепторів та іонних каналів	2	
	Лінійна та об'ємна швидкості руху крові	2	
	Мікроциркуляція. Особливості регіонального кровообігу. Кровообіг плоду. Динаміка лімфообігу	4	

	Пристосувальні зміни дихання в нормі та патології	2	
	Штучна вентиляція легень, параметри в залежності від віку	2	
	Фармакологічні методи зменшення шлункової секреції	2	
	Контроль утворення жовчі та її виділення. Холеретики та холекінетики	2	
	Загальні поняття про обмін речовин в організмі	3	
	Умовні та безумовні механізми сечовиділення	2	
2.	Індивідуальна самостійна робота:		
	Розробити схему контуру регуляції осмотичного тиску плазми крові	2	Поточний контроль
	Ендотеліальні чинники регуляції тонуусу гладеньких м'язів кровоносних судин	2	
	Киснева ємкість крові та фактори, що визначають її величину	2	
	Блювота, механізми блювоти, стадії	2	
	Розробити схему контуру регуляції гомеостазу за участю нирок	2	
3.	Підготовка до підсумкового модульного контролю	4	Підсумковий модульний контроль
	Усього	45	
	Усього годин за дисципліну	90	

7. Індивідуальні завдання: Участь у клінічних розборах, реферативні повідомлення, доповідь на науково-практичних конференціях, засвоєння методик експериментальних досліджень, ключових методів діагностики. Підготовка наукових публікацій, оформлення раціоналізаторських пропозицій, патентів, нововведень.

8. Завдання для самостійної роботи: опрацювання матеріалу згідно тематичного плану із застосуванням сучасних інформаційних технологій, опрацюванням ситуаційних задач, моделюванням клінічних ситуацій, пошуку on-line спеціалізованих ресурсів з презентацією сучасних методів дослідження та лікування.

9. Методи навчання: словесні (пояснення), самостійна робота, пошукові, ілюстративні; практичні (дослідницькі), пошукові, самостійна робота, наочні (пояснювально-ілюстративні); логічні (аналітичні, синтетичні, індуктивні, дедуктивні).

10. Методи оцінювання (контролю): оцінка за усне опитування, оцінка за проведені практичні заняття, реферативну роботу, огляд наукової літератури з проблеми, публікаційну активність; оцінка за оформлення патенту, акту впровадження; оцінювання: оцінка за участь в професійних та громадських проектах, грантах, стажуванні; оцінка за якість та оприлюднення презентації, постерної доповіді, усної доповіді; оцінка за результати експериментального дослідження, опанування методик статистичного дослідження;

11. Форма підсумкового контролю успішності навчання.

Підсумковий контроль здійснюється у формі іспиту. Оцінка за традиційною 4-бальною системою (відмінно, добре, задовільно, незадовільно) в подальшому перераховується у багатобальну шкалу.

12. Форма поточного контролю успішності навчання.

Оцінка з дисципліни визначається з урахуванням поточної навчальної діяльності здобувача вищої освіти із відповідних тем за традиційною 4-бальною системою (відмінно, добре, задовільно, незадовільно) з подальшим перерахунком у багатобальну шкалу.

Оцінка "відмінно" виставляється у випадку, коли здобувач вищої освіти знає зміст заняття у повному обсязі, ілюструючи відповіді різноманітними прикладами; дає вичерпні, точні та ясні відповіді без будь-яких навідних питань; вільно виконує практичні завдання різного ступеню складності, самостійно генерує ідеї.

Оцінка "добре" виставляється за умови, коли здобувач знає зміст заняття та добре його розуміє, відповіді на питання дає правильно, послідовно та систематично, але вони не є вичерпними, хоча на додаткові питання аспірант відповідає без помилок; виконує практичні завдання, відчувачи складнощі лише у найважчих випадках.

Оцінка "задовільно" ставиться здобувачу на основі його знань всього змісту заняття та при задовільному рівні його розуміння. Здобувач спроможний вирішувати видозмінені (спрощені) завдання за допомогою навідних питань; виконує практичні завдання, відчувачи складнощі у простих випадках; не спроможний самостійно систематично викласти відповідь, але на прямо поставлені запитання відповідає правильно.

Оцінка "незадовільно" виставляється у випадках, коли знання і вміння здобувача не відповідають вимогам "задовільної" оцінки.

Оцінювання самостійної роботи.

Оцінювання самостійної роботи аспірантів здійснюється під час поточного контролю теми на відповідному практичному занятті.

Критерії оцінювання

Шкала перерахунку традиційних оцінок у рейтингові бали (200 балів) для дисциплін, що закінчуються заліком та Шкала перерахунку традиційних оцінок у рейтингові бали (120 балів) для дисциплін, що закінчуються підсумковим модульним контролем (ПМК), прийнятих рішенням Вченої ради ВНМУ протокол №2 від 28.09.10.

Інструкція оцінювання іспитів та диференційних заліків згідно рішення Вченої Ради ВНМУ від 27.09.2012 р. (в основних положеннях з організації навчального процесу).

Підсумковий модульний контроль є іспитом, що проводиться після завершення вивчення курсу навчальної дисципліни. Іспит передбачає написання лексично-граматичного тексту, бесіду з тем професійного спрямування, вивчених протягом курсу, і повідомлення про власне наукове дослідження. Максимальна кількість балів, яку може отримати здобувач під час іспиту, складає 80. Підсумковий контроль вважається зарахованим, якщо аспірант набрав не менше 50 балів.

Поточна успішність вираховується за весь курс вивчення дисципліни, середня оцінка переводиться у бали згідно 120-бальної шкали.

Бали за іспит додаються до балів за поточну навчальну діяльність. Отримані бали відповідають фіксованій шкалі оцінок: : оцінка «5» 200-180 бал, оцінка «4» - 179-160 балів, оцінка «3» 159-122 бали.

13. Методичне забезпечення (навчальний контент (конспект або розширений план лекцій), плани практичних (семінарських) занять, самостійної роботи, питання, методичні вказівки, завдання або кейси для поточного та підсумкового контролю знань і вмінь здобувачів). Навчальні посібники, підручники, робочі зошити, навчальні таблиці, мультимедійні лекції. Набір таблиць за всіма розділами фізіології людини. Електронний банк тестових завдань, банк тестових завдань на паперових носіях, ситуаційні завдання. Комп'ютерні програми. Комп'ютерні моделі фізіологічних процесів.

Прилади для виконання практичних робіт (електрокардіографи, апарати для вимірювання артеріального тиску, фонендоскопи, спірометри, неврологічні молоточки, динамометри, електростимулятори, периметри Форстера, таблиці для визначення гостроти зору, таблиці Рабкіна, полікардіограф, гемометри, камери Горяєва тощо). Криві для аналізу (спірограми, кардіограми, полікардіограми, електроенцефалограми).

14. Рекомендована література

ОСНОВНА

1. Фізіологія : підручник для студ. вищ. мед. навч. закладів / В.Г.Шевчук, В.М.Мороз, С.М.Белан, М.Р.Гжегоцький, М.В.Йолтухівський; за редакцією В.Г.Шевчука. – Вид. 2-ге. – Вінниця : Нова Книга, 2015. – 448 с. : іл.

2. Фізіологія : підручник для студ. вищ. мед. навч. закладів / В.Г.Шевчук, В.М.Мороз, С.М.Белан, М.Р.Гжегоцький, М.В.Йолтухівський; за редакцією В.Г.Шевчука. – Вид. 3-тє. – Вінниця : Нова Книга, 2017. – 448 с. : іл.
3. Гжегоцький М.Р., Філімонов В.І., Петришин Ю.С., Мисаковець О.Г. Фізіологія людини.- К.: Книга плюс, 2005.- 496 с.
4. Ганонг В.Ф. Фізіологія людини: Підручник / Переклад з англ., Наук. ред. перекладу М. Гжегоцький, В. Шевчук, О. Заячківська.- Львів. БаК.- 2002.- 784 с.
5. Нормальна фізіологія / За ред. В.І. Філімонова: - К.: Здоров'я.- 1994. – 608 с.
6. Guyton A.C., Hall J.E.: Textbook of Medical Physiology, 10th ed. Saunders.- 2001.- 1120 p.
7. Moroz V.M., Shandra O.A., Vastyanov R.S., Yoltukhivsky M.V., Omelchenko O.D. Physiology : Textbook / Edited by V.M.Moroz, O.A.Shandra. – Vinnytsia: Nova Knyha Publishers, 2011. – 888 p.
8. Moroz V.M., Shandra O.A., Vastyanov R.S., Yoltukhivsky M.V., Omelchenko O.D. Physiology : Textbook / Edited by V.M.Moroz, O.A.Shandra. – 2nd edition. – Vinnytsia: Nova Knyha Publishers, 2016. –728 p.

ДОПОМІЖНА

1. Фізіологія. Короткий курс : навч. посібник для медичних і фармацевтичних ВНЗ / [В.М.Мороз, М.В.Йолтухівський, Н.В.Белік та ін.]; за ред.: проф. В.М.Мороза, проф. М.В.Йолтухівського. – 3-ге вид. – Вінниця : Нова Книга, 2019. – 394 с. : іл.
2. Фізіологія. Короткий курс : навч. посібник для медичних і фармацевтичних ВНЗ / [В.М.Мороз, М.В.Йолтухівський, Н.В.Белік та ін.]; за ред.: проф. В.М.Мороза, проф. М.В.Йолтухівського. – 2-ге вид. – Вінниця : Нова Книга, 2015. – 448 с. : іл.
3. Українсько-англійський ілюстрований медичний словник Дорланда (переклад 30-го американського видання) у 2-х томах.- Львів: “Науґітус”.- 2007.- 2272 с., 820 іл.
4. Возіанов С.О., Шуляк О.В., Петришин Ю.С., Мисаковець О.Г. Клінічна фізіологія нирок.- Львів: Кварт.- 2004.- 316 с.
5. Гжегоцький М.Р., Заячківська О.С. Система крові. Фізіологічні та клінічні основи. Навчальний посібник.- Львів: Світ.- 2001.- 176 с.
6. Гжегоцький М.Р., Шуляк О.В., Петришин Ю.С., Мисаковець О.Г., Мельник О.І. Нирки. Лабораторні методи дослідження. Навчальний посібник.- Львів: Світ.- 2002.- 88 с.
7. Мороз В.М., Братусь Н.В., Власенко О.В., Йолтухівський М.В. та ін. Фізіологія нервової системи. Навчальний посібник для медичних ВНЗів.- Вінниця-Київ.- 2001.- 213 с.
8. Агаджанян Н.А., Смирнов В.М. Нормальная физиология: Учебник для студентов медицинских ВУЗов.- М.: ООО “Медицинское информационное агенство”.- 2007.- 520 с.
9. Мищенко В.М., Мищенко И.В. Физиология системы гемостаза.- Полтава.- ООО € “АСМИ”.- 2003.- 124 с.
10. Людина. Навчальний посібник з анатомії та фізіології.- Львів.- (2-ге оновлене видання) //За ред. О. Заячківської, М. Гжегоцького.- 2002.- 240 с.
11. В.М.Мороз, М.В.Йолтухівський, Н.В.Белік, О.В.Богомаз, Т.І.Борейко, Л.Ю.Буреннікова, Т.О.Величко, О.В.Власенко, І.В.Гусакова, П.Т.Дацишин, О.В.Довгань, С.В.Коновалов, Я.В.Кузьмінський, О.В.Левчук, О.Д.Омельченко, І.Л.Рокунець, Л.О.Соловійова, К.В.Супрунов, Л.Л.Хмель, О.М.Шаповал. Фізіологія: Навчальний посібник для медичних і фармацевтичних ВНЗ./ - Вінниця.- 2008.- 246 с.
12. Філімонов В.І. Фізіологія людини в запитаннях і відповідях. Навчальний посібник.- Вінниця: Нова Книга, 2010.- 456 с.
13. Посібник з фізіології /За ред. В.Г.Шевчука.- Вінниця; Нова книга, 2005.- 576 с.
14. Посібник з нормальної фізіології /За ред. В.Г.Шевчука, Д.Г.Наливайка.- Київ „Здоров'я”. - 1995.- 368 с.
15. Анатомія та фізіологія з патологією / За ред. Я.І.Федонюка, Л.С.Білика, Н.Х.Микули.- Тернопіль: Укрмедкнига, 2002.- 680 с.
16. Фізіологія // Навчально-методичний посібник для студентів медичного факультету. Частина 2: Фізіологія вісцеральних систем / В.М.Мороз, М.В.Йолтухівський, Н.М.Бандурка, І.В.Гусакова, П.Т.Дацишин, Л.П.Дем'яненко, С.В.Коновалов,

О.Д.Омельченко, І.Л.Рокунець, Л.Л.Хмель. – 7-е вид., перероб. і доп. – Вінниця, 2020. – 124 с.

17. Анатомія і фізіологія людини // Навчально-методичний посібник для студентів фармацевтичного факультету (спеціальність «Фармація. Промислова фармація») / В.М. Мороз, М.В. Йолтухівський, Т.І. Борейко, Н.В. Белік, О.М. Шаповал, І.Л. Рокунець, Л.Л. Хмель, О.В. Довгань, К.В.Супрунов. – 5е вид., перероб. і доп. - Вінниця, 2020. – 92 с.
18. Анатомія і фізіологія людини // Навчально-методичний посібник для студентів фармацевтичного факультету(спеціальність «Фармація. Промислова фармація») заочної форми навчання / В.М. Мороз, М.В. Йолтухівський, Т.І. Борейко, Н.В. Белік, О.М. Шаповал, І.Л. Рокунець, Л.Л. Хмель, О.В. Довгань, К.В.Супрунов. – 5е вид., перероб. і доп. - Вінниця, 2020. – 92 с.
19. Анатомия и физиология человека // Учебно-методическое пособие для студентов фармацевтического факультета (специальность «Фармация. Промышленная фармация») / В.М. Мороз, М.В. Йолтуховский, Т.И. Борейко, Н.В. Белик, Е.Н. Шаповал, И.Л. Рокунец, Л.Л. Хмель, А.В. Довгань, К.В. Супрунов. – 5е изд., перераб. и доп. - Винница, 2020. – 76 с.

14. Інформаційні ресурси

1. Сайт університету ВНМУ ім. М.І. Пирогова: <http://www.vnmu.edu.ua>
2. Сайт кафедри нормальної фізіології ВНМУ ім. М.І. Пирогова: <http://www.vnmu.edu.ua/кафедра нормальної фізіології>
3. Сайт бібліотеки <http://library.vsmu.edu.ua>
4. Індексні пошукові машини
<http://www.altavista.com>
<http://www.askjeeves.com>
<http://www.excite.com>
5. Медичні тематично-предметні каталоги
<http://www.einet.net/galaxy/Medicine.html>
<http://healthweb.org>
6. Спеціальні системи пошуку медичної інформації
<http://www.kfinder.com>
<http://www.medwebplus.com>